

Det köps och införs mer alkohol än någonsin. Vart försvinner den?

Inledning

Under år 2004 skedde det betydande förändringar i de finländska alkoholförhållandena. Den första januari avskaffades införselkvoterna från andra EU-länder för alkohol avsedd för personligt bruk, och den första maj utvidgades rätten att föra in alkohol skattefritt till att gälla också Estland, sedan landet anslutit sig till Europeiska unionen. Inför dessa förändringar sänktes alkoholskatterna i Finland med i genomsnitt 33 procent, så att sänkningarna var störst för de starka alkoholdryckerna. Prissänkningen syntes omedelbart i form av en ökad alkoholförsäljning. Sammanlagt såldes i Finland 6,5 procent mer alkohol än året innan. Försäljningen per capita ökade från 7,7 liter till 8,2 liter (STTV:s och Stakes cirkulär 24.2.2005). Då den oregistrerade konsumtionen samtidigt ökade, närmast som en följd av den ökade resandeförseln från Estland, har man beräknat att totalkonsumtionen ökade från 9,4 liter till 10,3 liter per capita, med an-

Vi tackar Samuli Ripatti för hans sakkunniga hjälp i samband med den statistiska analysen.

Artikeln har tidigare publicerats på finska i tidskriften Yhteiskuntapolitiikka 3/2005.

ABSTRACT

H. Mustonen & P. Mäkelä & P. Huhtanen & L. Metso & K. Raitasalo:

People are buying and importing more alcohol than ever before. Where is it all going?

■ AIMS

In 2004, quotas on travelers' imports of alcoholic beverages from other EU member states for personal use were abolished. Estonia became a member of the EU and taxes on alcohol were decreased by 33 per cent on average. These changes resulted in a 10 per cent increase in alcohol consumption. This study set out to explore which population groups accounted for this increase and what happened to self-reported alcohol-related harm.

■ DATA

The data used in the article consists of a panel study where the same individuals completed a postal questionnaire before and after the changes. The questionnaire was mailed in autumn 2003 to a random sample of 4 000 Finnish persons aged 15–69 (response rate 60%) and in autumn 2004 to 1 786 persons who had completed the questionnaire in 2003 and who also agreed to participate in the follow-up (response rate 76%).

■ RESULTS, DISCUSSION & CONCLUSION

A central thread in the results is that the respondents themselves reported no increase either in their own consumption or in alcohol-related harm from 2003 to 2004, although this was expected on the basis of the increase observed in sales statistics. One possible explanation for the contradiction between the statistical evidence and our respondents' self-reports is that the price cuts have led to an increase in consumption mainly

among existing heavy consumers who were not covered in the questionnaire. This hypothesis is supported by reports from the treatment sector and by police records on intoxicated persons taken into custody. Another possible explanation is selective non-response, i.e. that heavier drinkers have dropped out more often than others. The non-response analyses indicated that part of the results that conflicted with our expectations was due to selective non-response.

The results of our study do not warrant the conclusion that there will be no adverse consequences in terms of alcohol-related harm from the changes implemented in 2004. If consumption increases most of all among heavy consumers, that will lead to a greater increase in serious alcohol-related harm than would a growth of consumption among moderate drinkers. If consumption levels settle at a higher level, it is possible that harms will increase in the mainstream population as well.

■ KEY WORDS

Tax change, effect of alcohol policies, alcohol import, alcohol consumption, alcohol-related harm, survey, Finland, EU

dra ord med ca tio procent. Försäljningen av spritdrycker ökade med 15 procent mellan åren 2003 och 2004.

De tillförlitligaste uppgifterna om totalkonsumtionen och om de förändringar som skett i konsumtionen av olika typer av drycker kan hämtas dels ur befintlig statistik, dels ur de kompletterande undersökningar som görs för att kartlägga den oregistrerade konsumtionen (Österberg 2005). Men det är inte bara förändringarna i totalkonsumtionen och fördelningen mellan olika dryckeskategorier som är av intresse. Också många andra aspekter av de förändringar som skedde i alkoholförhållandena under 2004 förtjänar att undersökas, vilket förutsätter användning av olika enkät- och intervju-metoder. Vår strävan med denna artikel är att belysa frågeställningar av denna typ.

En av de viktigaste av dessa frågor är vilka befolkningsgrupper och vilka regioner den ökade konsumtionen i huvudsak koncentrerades till. Eftersom en del av konsumtionsökningen beror på den ökade införseln, främst från Estland, är det möjligt att konsumtionen har ökat framför allt i södra Finland. Och eftersom den höga prisnivån sannolikt i första hand har begränsat de mindre bemedlades alkoholinköp, kan man anta att lägre priser på motsvarande sätt i första hand har ökat konsumtionen inom denna befolkningsgrupp, inklusive de unga. De alkoholrelaterade dödsfallen bland unga och medelålders är en av de viktigaste orsakerna till att dödligheten i de lägre socioekonomiska grupperna är betydligt större än i de högre socioekonomiska grupperna (Mäkelä 1999). Prissänkningarna på alkoholen har väckt farhågor om att reformernas konsekvenser eventuellt koncentreras till de lägre socioekonomiska grupperna, vilket ytterligare skulle öka mortalitetsskillnaderna mellan olika befolkningsgrupper (t.ex. Koskinen 2004).

En annan viktig fråga som kräver enkätdata är hurdana förändringar i alkoholbeteendet reformerna år 2004 eventuellt har lett till, exempelvis beträffande berusningsdrickandet och dryckesfrekvensen.

En tredje frågeställning av intresse gäller de alkoholrelaterade skadorna. Man har i allmänhet konstaterat att skadorna har ett nära samband med totalkonsumtionen (Edwards et al. 1996). Men relationen mellan konsumtion och skador är ingen naturlag utan skadeutvecklingen måste följas upp separat. Uppgifter om många av de allvarligare skadorna kan

hämtas ur olika register, som delvis (t.ex. uppgifter om sjukhusvård och dödsfall) är tillgängliga först på längre sikt. De skador som kan avläsas i olika register är de allvarligaste, och samtidigt ovanligaste alkoholrelaterade skadorna. Med hjälp av enkäter kan man få uppgifter om lindrigare, men samtidigt vanligare former av sociala skador, och om människors självupplevda skador.

I denna artikel redogör vi för de första resultaten av den alkoholpanelundersökning som gjordes åren 2003 och 2004. Vår strävan är att undersöka inom vilka befolkningsgrupper och i samband med vilken typ av alkoholbeteende konsumtionsökningen har skett, och vad som skedde beträffande de självupplevda alkoholskadorna.

Alkoholpanelundersökningen år 2003 och 2004 samt analysen av den

■ Datamaterialet

Undersökningen gjordes med paneldesign, dvs. frågeformuläret sändes åren 2003 och 2004 till samma personer. Dessutom sändes formuläret år 2004 också till ett helt nytt och tillsvidare oanvänt urval personer ur en motsvarande population. Enkäten skickades hösten 2003 till 4 000 slumpmässigt utvalda finländare i åldern 15–69 år (exklusive Åland samt bostadslösa och anstaltsboende), medan det nya samplet hösten 2004 bestod av 2 206 personer. Vi försökte göra mätningarna åren 2003 och 2004 så lika varandra som möjligt: formuläret var identiskt med undantag av några frågor i slutet, enkäterna sändes från Statistikcentralen under samma veckor på året och kontrollmetoderna var desamma. Den enda skillnaden i genomförandet var

att man år 2003 skickade ut två påminnelsebrev, medan vi år 2004 gjorde det bara en gång.

Den slutliga svarsprocenten år 2003 blev 60,2 (tabell 1). Av dem som svarade meddelade 620 att de inte ville delta i följande enkät, och formuläret skickades därför till 1 786 personer som svarat 2003. Av dessa svarade 75,5 procent eller 1 348 personer också på enkäten år 2004. Den högre svarsprocenten under den andra omgången jämfört med den första vittnar om att de som var mest kritiska till undersökningen gallrades bort redan under den första omgången genom att inte svara, eller genom att då uppge att de inte ville få sig tillsända något formulär den andra gången. Kvinnor deltog flitigare än män och det var framför allt unga män som lät bli att svara. Svarsprocenten i det kompletterande samplet år 2004 blev 53,1. I detta nya sample var skillnaderna i svarsprocenten mellan könen och åldersgrupperna mycket lika dem år 2003.

■ Mätning av förändringen och bedömning av selektionens påverkan

Merparten av analyserna i denna artikel bygger på tabeller där vi använt endast svaren av de respondenter som svarade både år 2003 och 2004. Då vi i det följande talar om våra paneldata avser vi just denna grupp av svarare. Vi anser att vi på detta sätt får den bästa skattningen av konsumtionsförändringen; estimatet baserar sig enbart på hur en specifik grupp respondenter har förändrat sin konsumtion, och bedömningen påverkas inte av att vi jämför konsumtionen mellan två grupper som består av olika personer.

Numera är det ett allmänt problem för nästan alla survey- och intervjuunder-

Tabell 1. Antalet observationer i panelmaterialet

	Samplets storlek 2003	Antal respondenter 2003	Svarsprocenten 2003	Antal utsända formulär i andra omgången*	Antal respondenter i andra omgången	Svarsprocenten i andra omgången	Den andra svarsomgångens respondenter; procentuell andel av det ursprungliga samplet
Samtliga	4 000	2 406	60,2	1 786	1 348	75,5	33,7
män	2 027	1 089	53,7	780	566	72,6	27,9
kvinnor	1 973	1 317	66,8	1 006	782	77,7	39,6
Män							
15–29 år	522	257	49,2	201	115	57,2	22,0
30–49 år	784	394	50,3	293	209	71,3	26,7
50–69 år	721	438	60,7	286	242	84,6	33,6
Kvinnor							
15–29 år	505	353	69,9	310	217	70,0	43,0
30–49 år	761	485	63,7	402	318	79,1	41,8
50–69 år	707	478	67,6	294	247	84,0	34,9

*Av respondenterna 2003 uppgav 620 att de inte ville få ett nytt formulär 2004.

sökningar att en betydande del av personerna i ett urval väljer att inte alls delta. Såsom det framgår av tabell 1 är detta problem speciellt markant i panelstudier, eftersom det sker ett bortfall i bägge skedena av undersökningen. Ifall bortfallet samvarierar med alkoholkonsumtion eller därmed sammanhängande bakgrundsfaktorer kan det hända att resultaten förvrängs på ett sådant sätt att de inte längre är representativa för den vuxenpopulation som är föremål för studien. Om dem som föll bort i den första omgången vet vi att de oftare än genomsnittet bestod av unga män. Egenskaperna hos dem som föll bort i andra omgången sammanhängde med orsaken till att de uteblev: de som redan i första omgången avböjde att delta i nästa omgång var i genomsnitt äldre, bodde oftare på landsbygden och drack i genomsnitt mindre, medan de som gett tillstånd

att skicka en ny enkät men sedan ändå lät bli att svara var yngre, urbanare och drack större mängder. Sammantaget var de som föll bort i andra omgången jämfört med dem som svarade oftare utbildade, fattigare och nyktra, och bland männen fanns dessutom fler storkonsumenter och sådana som annars drack mycket. Vi har i vår undersökning försökt begränsa eller estimerat det selektiva bortfallets effekter på tre olika sätt.

För det första uppgjordes samtliga tabeller med användning av olika vikter. Dessa beräknades utgående från kön, åldersgrupp, språk och region, så att befolkningsgrupper med en lägre svarsprocent gavs en större analysvikt. Det gjorde t.ex. att unga män i genomsnitt fick ett större viktetal, så att deras andel i de vikt-korrigerade tabellerna motsvarade deras verkliga andel av befolkningen. Vikterna korrigerar

uppgifterna om alkoholkonsumtionen under antagandet att t.ex. de unga män som föll bort i undersökningen inte skiljer sig från de unga män som deltog ifråga om sitt drickande och de förändringar som skett i drickandet. I den mån detta antagande inte är korrekt räcker inte användningen av vikter till för att korrigera det selektiva bortfallets effekter.

För det andra gjorde vi en skattning av förändringarna i årskonsumtionen med hjälp av såväl paneldata som rena tvärsnittsdata (de som svarade första gången år 2003 versus de som svarade första gången år 2004), vilket alltså innebar att vi jämförde två sinsemellan helt olika grupper av människor. Fördelen med detta alternativ är att selektionsprocessen bägge åren var densamma: i analysen deltog endast personer som första gången kom med i urvalet, och som svarade på bara en enkät.

För det tredje analyserade vi effekterna av bortfallet i den andra omgången (den del av svararna 2003 som lät bli att svara på den förnyade enkäten 2004) utgående från svaren på enkäten år 2003: var de som föll bort oftare än genomsnittet personer med stor- eller problemkonsumtion, med familj eller utan osv.? Ett rekommenderat sätt att studera denna effekt är såkallad multipel imputering (multiple imputation, Little & Rubin 2002), som vi i denna undersökning använde för att estimerar förändringarna i årskonsumtionen av alkohol (med hjälp av SAS Proc MI). Med hjälp av denna metod ersatte, alltså imputerade, vi de värden som saknades i årskonsumtionsvariabeln för år 2004 med det förväntade värde som gavs av regressionsmodellen, som utökades med ett slumpfel som återspeglar prediktionens osäkerhet. I denna regressionsmodell tog vi med sådana faktorer som

förklarar å ena sidan sannolikheten för att en respondent uteblivit ur materialet och å andra sidan årskonsumtionens nivå. I multipel imputering använder man sig av ett flertal predikterade värden av denna typ, utökade med slumpfelet, för att kunna estimerar imputeringens osäkerhet (vi opererade med 20 olika värden, som alla var utökade med olika slumpfel).

Vi testade imputeringen också på andra variabler än årskonsumtionen. Imputeringens effekter på dessa variabler, som till sin karaktär är på nominal- eller ordinalskalenivå, var emellertid alltför opålitliga och beroende av de gjorda antagandena för att de här skall kunna återges.

Vi har i bilaga 1 redogjort för de mätinstrument vi använt, närmast ifråga om alkoholkonsumtionen, och i bilaga 2 för de statistiska analysmetoderna. I tabellerna har vi inte redogjort för resultaten i de statistiska testen. Orsaken är att osäkerhetsfaktorerna i resultaten minst lika mycket beror på selektionsprocesserna som på den slumpmässiga variationen i urvalsprocessen som de statistiska testen mäter. Vi har ändå betraktat testresultaten som ett rättesnöre: vi redogör för de statistiskt signifikanta skillnaderna och förhåller oss kritiskt till att framhäva skillnader som inte är signifikanta.

Resultat

■ Årskonsumtionen av alkohol i hela enkätmaterialet

Man har beräknat att totalkonsumtionen av alkohol i Finland steg med ungefär tio procent mellan åren 2003 och 2004 (STTV: s och Stakes cirkulär 24.2.2005; Österberg 2005). I vårt panelmaterial uppskattar svaren själva att de konsumerat 5,1 liter alkohol år 2003 och 5,0 liter år 2004, vilket

Tabell 2. Den genomsnittliga årskonsumtionen åren 2003 och 2004, liter ren alkohol

	Paneldata			Oberoende tvärsnittsdata			Samtliga respondenter 2003 (bortfallet år 2004 har imputerats)		
	2003 N = 1 348	2004 N = 1 348	Förändring	2003 N = 2 406	2004 N = 1 172	Förändring	2003 N = 2 406	2004 N = 2 406	Förändring
Samtliga	5,1	5,0	-0,1	5,2	5,1	-0,1	5,2	5,3	0,1
män	7,3	7,0	-0,3	7,7	7,1	-0,6	7,7	7,7	0,0
kvinnor	2,9	3,0	0,1	2,8	3,1	0,3	2,8	2,9	0,1
Män									
15–29 år	7,8	7,7	-0,1	9,1	7,4	-1,7	9,1	9,1	0,0
30–49 år	7,5	7,4	-0,1	7,9	7,9	0,0	7,9	8,3	0,4
50–69 år	6,7	6,1	-0,6	6,5	6,2	-0,3	6,5	6,0	-0,5
Kvinnor									
15–29 år	3,5	3,4	-0,1	3,4	3,4	0,0	3,4	3,5	0,1
30–49 år	2,8	3,1	0,3	2,9	3,5	0,6	2,9	3,3	0,4
50–69 år	2,4	2,2	-0,2	2,2	2,4	0,2	2,2	2,0	-0,2

innebär att respondenterna inte rapporterade om någon sådan ökning av alkoholkonsumtionen som man hade förväntat sig utgående från försäljnings- och införselstatistiken. Situationen var densamma oberoende av om man utgick från paneldata (de som svarat två gånger) eller tvärsnittsdata (de som svarat en gång) (tabell 2). Resultatet beror alltså inte på undersökningsdesignen, dvs. att man frågat samma människor två gånger. Vi korrigerade effekten av bortfallet i andra omgången (de som föll bort år 2004 men som hade svarat år 2003) genom imputering (se metodavsnittet i kapitlet "Mätning av förändringen och bedömning av selektionens påverkan"). Det gav som resultat att totalkonsumtionen hade ökat en aning (tabell 2), motsvarande en höjning av konsumtionen med ett par procent. Tendensen i förändringen indikerar att bortfallet i den andra omgången i

viss mån var selektivt i fråga om alkoholkonsumtion.

Alkoholforskarna har för vana att bedöma hur den årskonsumtion som beräknats utgående från surveydata stämmer överens med de uppgifter som fås ur försäljningsstatistiken genom att beräkna täckningsgraden, dvs. i vilken mån den självrapporterade konsumtionen täcker den registrerade mängden alkohol som sålts. År 2003 var täckningsgraden 46 procent och år 2004 var den 42 procent, vilket i internationell jämförelse är ungefärliga genomsnittsvärden (Knibbe & Bloomfield 2001). Om man i jämförelsen hade tagit med också den oregistrerade konsumtionen (resandeinförseln, den illegala handeln och den hemtillverkade alkoholen), som år 2004 var större än år 2003 (Österberg 2005), skulle täckningsgraderna ha blivit lägre – speciellt år 2004.

Datamaterialet gav inga antydningar om att de olika förändringsprocenterna i panelmaterialet och i statistiken skulle ha berott på någon extraordinär observation eller annan motsvarande slumpmässig faktor. Eftersom konsumtionsfördelningen är mycket sned (de flesta respondenter dricker rätt lite eller inte alls, medan en liten minoritet dricker verkligen mycket) kan medelvärdena i materialet variera, på grund av slumpmässigt förekommande storkonsumenter. Inte heller i medianvärdena (den konsumtionsnivå som hälften av svararna underskriver) fanns det några tecken på en konsumtionsökning, även om de inte är lika känsliga för extremvärden som medeltalen. Detsamma gäller andra nyckeltal som beskriver strukturen av konsumtionsfördelningen och som inte gav någon antydning om att det skulle ha skett en förändring i vårt material (t.ex. de konsumtionsnivåer under vilka 25 %, 75 % eller 90 % av svararna befinner sig hade inte förändrats på något systematiskt sätt). I frågeformuläret kartlades alkoholkonsumtionen med hjälp av två frågebatterier, men ingetdera batteriet gav något som helst tecken på att det skulle ha skett någon ökning.

En principiellt möjlig förklaring till skillnaden i den genomsnittliga konsumtionen mellan panel- och statistikdata vore att en stor del av den alkoholmängd som införts till följd av den lägre prisnivån har ackumulerats i källare och barskåp. Vi kunde testa denna hypotes eftersom det i formuläret ingick en fråga där svararna ombads uppge vilka alkoholmängder som fanns i deras hem, enligt typ av dryck. De självrapporterade lagren uppgick både år 2003 och år 2004 till i genomsnitt 1,4 liter

ren alkohol. Ökningen av den sålda och införda alkoholen kan alltså uppenbarligen inte förklaras med att man ökat lagerhållningen i hemmen.

Den mängd alkohol man bevarade hemma, dvs. 1,4 liter 100-procentig alkohol, motsvarar en dryg fjärdedel av den mängd alkohol svararna själva uppgav att de konsumerar per år. Mängden spritdrycker var i genomsnitt 2,3 liter, vilket omvandlat till 100-procentig alkohol motsvarar ungefär 60 procent av mängden alkohol som lagras i hemmen, eller nästan den mängd spritdrycker svararna uppgav att de dricker under året. Viner fanns det i genomsnitt 2,5 liter (motsvarande 20 procent av hela lagret och ungefär en fjärdedel av den vinmängd man uppgav sig konsumera under ett år), starkviner en dryg liter (ca en tiondedel av hela lagret) och öl knappt tre liter (en knapp tiondedel av hela lagret, eller en mängd som motsvarar ungefär två veckors konsumtion, utgående från den självrapporterade årskonsumtionen av öl).

Till de övriga faktorer som kan ha bidragit till att bilden av alkoholkonsumtionens utveckling är så olika i panelundersökningen och i statistiken skall vi återkomma i den avslutande diskussionen.

Med andra ord hade årskonsumtionen i vårt material inte i genomsnitt förändrats på det sätt som vi hade förväntat oss utgående från tillgängliga data. I surveymaterialet låg emellertid de enskilda svararnas konsumtion i allmänhet sällan på exakt samma nivå utan antingen ökade eller minskade, ofta t.o.m. påtagligt. Vi skall i det följande granska i vilken mån de individer som antingen ökade eller minskade sin konsumtion är koncentrerade till vissa befolkningsgrupper eller regioner, och om

det finns tecken på förändringar i dryckesvanorna och de självupplevda alkoholskadorna.

■ Årskonsumtionen av alkohol enligt befolkningsgrupp

Det förekom inga signifikanta skillnader mellan könen eller åldersgrupperna ifråga om förändringarna i årskonsumtionen av alkohol (tabell 2). Den lilla skillnad som fanns i panelmaterialet mellan män (-0,3 liter) och kvinnor (+0,1 liter) föreföll utgående från imputeringen att bero på att bortfallet för männens del mellan åren 2003 och 2004 var mera dryckesrelaterat (de imputerade förändringarna: männen +0 liter, kvinnorna +0,1 liter). Förutom den genomsnittliga årskonsumtionen analyserade vi också medianvärdena och olika fördelningar, men dessa resultat tillförde ingenting väsentligt till den bild tabell 2 gav av förändringarna i årskonsumtionen.

När vi analyserade förändringarna enligt dryckeskategori fanns de enda statistiskt signifikanta skillnaderna i kvinnors konsumtion av spritdrycker (tabell 3). Datamaterialet ger vid handen att konsumtionen av spritdrycker bland både unga och äldre kvinnor steg i förhållande till konsumtionen bland kvinnor i den mittersta ålderskategorin. Bland unga kvinnor ökade också mediankonsumtionsnivån av spritdrycker, liksom också konsumtionsnivån i den decil som drack mest.

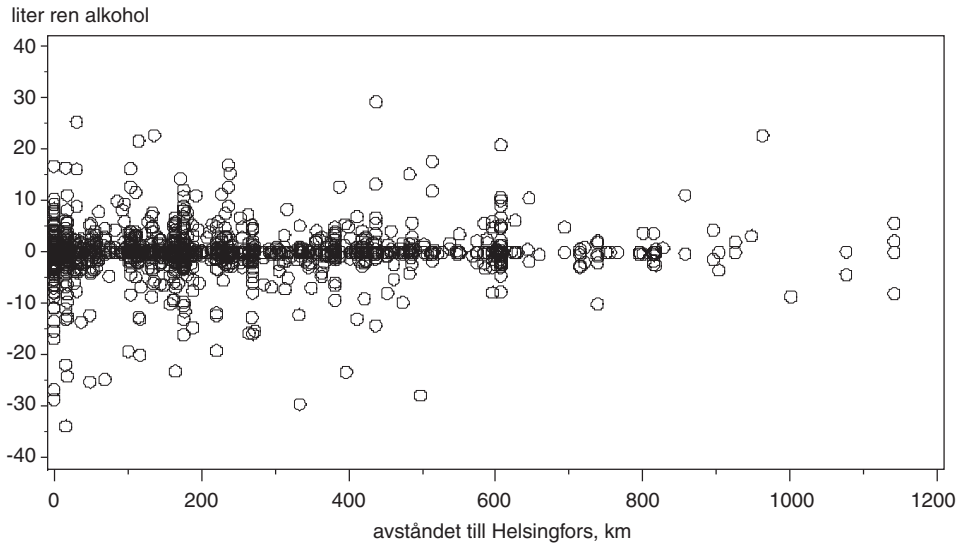
Hur långt från Helsingfors (dvs. färjorna till Estland) bostadsorten låg hade inget klart samband med förändringarna i totalkonsumtionsnivån (figur 1) eller i konsumtionen av olika typer av drycker. Varje svarare motsvarar en punkt i figuren, där placeringen på lodrät axel återger förändringarna i konsumtionsnivån och pla-

Tabell 3. Den genomsnittliga konsumtionen av spritdrycker åren 2003 och 2004, liter ren alkohol

	2003	2004	Förändring
Samtliga	0,9	0,9	0,0
män	1,5	1,5	0,0
kvinnor	0,3	0,4	0,1
Män			
15–29 år	1,0	0,9	-0,1
30–49 år	1,2	1,2	0,0
50–69 år	2,1	2,1	0,0
Kvinnor			
15–29 år	0,3	0,4	0,1
30–49 år	0,3	0,2	-0,1
50–69 år	0,2	0,5	0,3

ceringen på vågrät axel avståndet mellan svararens bostadsort och Helsingfors. Av figuren ser vi att svararna på den lodräta axeln fördelar sig jämnt kring nollpunkten (dvs. där ingen förändring har skett), oberoende av avståndet till Helsingfors.

Konsumtionsförändringarna hade inget direkt samband med inkomsterna (tabell 4). Förändringarnas medelvärden var i den lägsta inkomstklassen något högre än genomsnittet, men skillnaden var inte statistiskt signifikant. Det imputerade materialet gav som resultat ungefär likadana skillnader mellan grupperna som det icke-imputerade materialet. Då vi analyserade förändringarna i de ursprungligen nio inkomstklasserna (inte återgivna i någon tabell) återfanns de genomsnittliga ökningarna bland männen i de två lägsta inkomstklasserna, och i mindre omfattning också i den nästhögsta inkomstklassen. Vi analyserade också förändringarna enligt huvudsaklig sysselsättning (anställd, arbetslös, pensionerad, övrig). Till skillnad

Figur 1. Förändringarna i årskonsumtion mellan 2003 och 2004 i förhållande till avståndet mellan respondentens bostadsort och Helsingfors, liter ren alkohol.

från övriga grupper var ökningen av den genomsnittliga konsumtionen bland arbetslösa (ca 70 svarande) betydande. Skillnaden jämfört med de andra grupperna var emellertid inte statistiskt signifikant, och den stora ökningen i denna grupp berodde på några enskilda svarare.

■ Nykterhet och dryckesfrekvens

Mellan de två undersökningsåren skedde det inte heller några större förändringar ifråga om nykterhetens utbredning (tabell 5). Både år 2003 och 2004 uppgav 5–6 procent av männen och 9 procent av kvinnorna att de inte hade druckit någon alkohol under de senaste 12 månaderna. I dryckesvaneundersökningen år 2000, som gjordes genom besöksintervjuer, föreföll den traditionella skillnaden i nykterhet mellan könen att helt ha försvunnit, men kunde nu iaktas i vår alkoholpanelstudie, som gjordes genom postenkäter (jfr Mustonen et al. 2001; Metso et al. 2002).

Siffrorna i tabell 5 visar att det inte hade skett några förändringar beträffande hela befolkningens dryckesfrekvens. Såväl

Tabell 4. Den genomsnittliga årskonsumtionen av alkohol enligt inkomstklass åren 2003 och 2004, liter ren alkohol.

	N	2003	2004	Förändring
Samtliga	1 320	5,0	4,9	-0,1
män	554	7,1	6,8	-0,3
kvinnor	766	2,9	3,0	0,1
Män				
-999 €/mån	113	7,6	7,8	0,2
1 000–1 999 €/mån	181	6,4	5,5	-0,9
2 000– €/mån	260	7,4	7,2	-0,2
Kvinnor				
-999 €/mån	282	3,1	3,2	0,1
1 000–1 999 €/mån	303	2,8	2,8	0,0
2 000– €/mån	181	2,8	2,9	0,1

Tabell 5. Andel nyktra och det genomsnittliga antalet dryckesdagar åren 2003 och 2004.

	Andelen nyktra, %			Det genomsnittliga antalet dryckesdagar per år		
	2003	2004	Förändring	2003	2004	Förändring
Samtliga	7	7	0	64	64	0
män	5	6	1	80	79	-1
kvinnor	9	9	0	48	49	1
Män						
15-29 år	3	5	2	48	56	8
30-49 år	4	4	0	94	90	-4
50-69 år	8	7	-1	86	81	-5
Kvinnor						
15-29 år	10	8	-2	32	34	2
30-49 år	7	7	0	56	56	0
50-69 år	11	11	0	55	56	1

män som kvinnor konsumerade lika ofta alkohol år 2004 som de hade gjort år 2003. Bägge åren drack man i genomsnitt fem dagar i månaden; männen i genomsnitt sju och kvinnorna fyra dagar i månaden. Vi kunde inte heller notera någon förändring i andelen svarare som uppgav att de dricker minst två gånger i veckan (visas inte i tabellform). Däremot avslöjade en analys där man jämförde dryckesfrekvensen enligt åldersgrupp att det fanns en statistiskt signifikant skillnad mellan olika åldersgrupper: antalet dagar man dricker alkohol hade ökat bland unga män, medan de bland äldre män var lika många eller färre. Bland kvinnorna fanns inga motsvarande åldersrelaterade skillnader.

■ Risk- och berusningsdrickande

Riskkonsumtionen per dryckestillfälle mättes genom att man frågade hur ofta männen druckit minst sex och kvinnorna

minst fyra standardglas per gång. Det hade emellertid inte skett några förändringar i det årliga antalet konsumtionstillfällen av den här typen (tabell 6), och detsamma gäller då man betraktar den andel som hade druckit denna mängd minst en gång i veckan (visas inte i tabellform). Under bägge undersökningsåren uppgav en femtedel av finländarna i åldern 15-69 år att de hade druckit på risknivå, eller att de överskridit denna nivå minst en gång i veckan. Bland männen var andelen en fjärdedel och bland kvinnorna 13-14 procent.

Männen i panelstudien rapporterade om en statistiskt signifikant lägre berusningsfrekvens år 2004 än år 2003 (tabell 6). Andelen män som svarade att de hade druckit sig berusade minst en gång i veckan minskade, och andelen män som uppgav sig ha druckit minst 18 standardglas åtminstone en gång per år minskade också statistiskt signifikant. Antalet rapporte-

Tabell 6. Berusningsdrickande åren 2003 och 2004; antalet dagar per år då man druckit...

	... män: minst 6 standardglas ... kvinnor: minst 4 standardglas			... så att man känt sig "ordentligt berusad"		
	Medeltal		Förändring	Medeltal		Förändring
	2003	2004		2003	2004	
Samtliga	23	22	-1	6	5	-1
män	29	27	-2	9	7	-2
kvinnor	17	17	0	4	3	-1
Män						
15-29 år	24	25	1	11	8	-3
30-49 år	32	28	-4	10	6	-4
50-69 år	30	27	-3	8	7	-1
Kvinnor						
15-29 år	17	17	0	6	6	0
30-49 år	17	19	2	3	3	0
50-69 år	16	14	-2	2	1	-1

rade berusningsdagar samt den andel som hade druckit minst 18 standardglas under ett konsumtionstillfälle minskade bland män i samtliga åldersgrupper. Bland kvinnorna hade det inte skett motsvarande förändringar.

■ Var man dricker

År 2004 konsumerade kvinnorna alkohol hemma statistiskt signifikant flera dagar i veckan jämfört med år 2003 (i genomsnitt 39 versus 42 dagar per år). Kvinnornas hemmadrickande ökade i samtliga åldersgrupper. Däremot skedde det inga förändringar i männens alkoholkonsumtion i hemmen. Och när det gäller alkoholkonsumtionen på restaurang eller utomhus hade det inte skett några förändringar i någondera könskategori.

■ Alkoholkonsumtionens konsekvenser

I tabell 7 presenteras summarpoängen enligt kön och ålder för olika skador i anslutning till enskilda konsumtionstillfällen. År 2004 rapporterade både männen och kvinnorna i samtliga åldersgrupper något färre självupplevda skador än år 2003 (när åldersgrupperna sammanslogs blev skillnaderna statistiskt signifikanta). Vi granskade förändringarna i skadorna också i fråga om enskilda frågor, men inte heller då kunde vi iaktta någon ökning.

Förutom skadorna i anslutning till enskilda konsumtionstillfällen granskade vi också om det eventuellt hade skett förändringar i de alkoholrelaterade hälsoproblemen, i ekonomiska problem, i problemen med att kontrollera drickandet, i omgivningens reaktioner på respondentens drickande och i de alkoholproblem som

Tabell 7. Det genomsnittliga antalet summapoäng för skador i samband med enskilda konsumtionstillfällen åren 2003 och 2004.

	2003	2004	Förändring
Samtliga	1,6	1,4	-0,2
män	1,8	1,5	-0,3
kvinnor	1,4	1,3	-0,1
Män			
15-29 år	3,4	2,9	-0,5
30-49 år	1,7	1,3	-0,4
50-69 år	0,9	0,9	0,0
Kvinnor			
15-29 år	2,9	2,6	-0,3
30-49 år	0,9	0,8	-0,1
50-69 år	0,4	0,3	-0,1

går att mäta med hjälp av AUDIT-instrumentet. Minskningar ifråga om de rapporterade skadorna, liksom också ökningarna i vissa enskilda fall, var i allmänhet små. Sammantaget hade de som svarade år 2004 inte upplevt fler skadliga konsekvenser av sitt drickande än vad de rapporterade år 2003, utan i vissa fall rentav färre.

Diskussion

De resultat som här presenterats grundar sig på den alkoholpanelundersökning som utfördes åren 2003 och 2004, där samma personer bägge gångerna besvarade en post-enkät; första gången före de förändringarna i alkoholförhållandena som skedde år 2004 och andra gången efter dessa förändringar. Det som kännetecknar resultaten är att svararna år 2004 inte rapporterade om någon ökad konsumtion eller några ökade skador jämfört med år 2003, trots att man hade anledning att förvänta sig detta

utifrån ökningen i alkoholförsäljningen. Männerna rapporterade tvärtom om mindre berusningsdrickande och såväl männen som kvinnorna rapporterade om färre skador år 2004 än år 2003. Unga män uppgav visserligen ett större antal konsumtionsdagar, men detta ledde alltså inte till fler berusningstillfällen eller fler skador. Bland kvinnorna i den yngsta och äldsta åldersgruppen skedde det en ökning av konsumtionen av spritdrycker. Vi förväntade oss också att drickandet i hemmen skulle ha ökat, eftersom det framför allt är priserna i minuthandeln som har minskat, och för att också den införda alkoholen i första hand konsumeras inom hemmen. Bland kvinnorna noterade man nog en ökad konsumtion i hemmen, men inte bland männen. Det fanns visserligen tecken på en konsumtionsökning bland manliga låginkomsttagare, men skillnaderna i förhållande till de övriga var så pass små att de kan ha berott på slumpmässiga variationer. I materialet fanns inte heller några tecken på att konsumtionen i södra Finland skulle ha ökat mer än i det övriga landet.

Vi vet utifrån övriga utredningar och statistik att alkoholinköpen i Finland steg med ca tio procent år 2004 (Österberg 2005). Eftersom våra resultat indikerar att människors alkohollager fortfarande är på samma nivå borde det innebära att den ökade försäljningen också medför ökad konsumtion. Det är viktigt att analysera orsakerna till varför detta inte syns i enkätens resultat. Detta är väsentligt då vi bedömer på vilket sätt finländarnas konsumtion har förändrats – alltså inte enbart deras som svarade på enkäten.

En tänkbar orsak till skillnaden mellan den registrerade försäljningen och de självrapporterade konsumtionsmängderna

kan vara att prissänkningen har lett till ökad konsumtion huvudsakligen bland dem som sedan förr varit storkonsumenter av alkohol och som inte deltog i undersökningen. Kärnan i denna förklaring skulle alltså vara att "de vanliga finländarna inte har ökat sin konsumtion utan att ökningen enbart har skett i marginaliserade grupper och bland storkonsumenter". Det är allmänt känt att enkäter riktade till hela befolkningen inte når den grupp som konsumerar mest. Dessa saknar ofta fast adress, bor i härbärgen eller på anstalt, och kommer därför inte med i urvalen. Och de storkonsumenter som ändå får ett frågeformulär lämnar det antagligen oftare obesvarat. Av all konsumerad alkohol är en stor del koncentrerad till ett mindre antal storkonsumenter. Den tiondedel av konsumenterna som drack mest drack t.ex. år 2003 hela 45 procent av all konsumerad alkohol (enligt enkätresultaten). Mot den bakgrunden är det i princip möjligt att det var storkonsumenterna ensamma som stod för den tioprocentiga ökningen av konsumtionen. En viss antydning om att det åtminstone delvis kan förhålla sig så ger rapporterna från behandlingssektorn, där man uppger att de som söker vård är i allt sämre skick (Murto & Niemelä 2005). Polisen å sin sida uppger att de personer som tas i förvar p.g.a. fylleri i högre grad än tidigare består av en liten grupp "stammisar" som allt oftare tas i förvar (Noponen 2005).

Ifall det är så att konsumtionsökningen denna gång i första hand har koncentrerats till storkonsumenterna handlar det ur alkoholforskningens synvinkel inte om någon obetydlig sak. Hittills har resultaten av konsumtionsförändringarna på befolkningsnivå, både på olika håll och under olika tidsperioder, varit konsistenta med

Ole-Jørgen Skogs (1985) teori, enligt vilken både ökningen och minskningen av alkoholkonsumtionen fördelas jämnt över samtliga konsumentgrupper. Så skedde bl.a. i Finland under åren 1968–1969, då mellanölet började säljas i matvarubutikerna och alkoholens tillgänglighet också i övrigt starkt förbättrades (Mäkelä 2002; Mäkelä et al. 2002). Varför skulle bara vissa befolkningsgrupper den här gången ha ökat sin konsumtion? Orsaken kunde vara att alkoholförhållandena nu är annorlunda. Den registrerade alkoholkonsumtionen var år 1968 ännu på en låg nivå: 2,9 liter per person och år. Reformen år 1969 bröt emellertid fördämningen. Den avslutade den förbudslag som i praktiken dittills hade rätt på landsbygden och gjorde därmed vad ölet beträffar över hälften av landets invånare jämställda med dem som bodde i städer och köpingar. Med andra ord låg konsumtionen år 1968 på grund av restriktionerna på en lägre nivå än den potentiella efterfrågan. Nu befinner sig alkoholkonsumtionen på en helt annan nivå, ca tio liter per person och år. Inköpsmöjligheterna (både de ekonomiska och de fysiska) har varit så goda att konsumtionen redan för en stor del av konsumenterna motsvarat efterfrågan. De har därför kunnat reagera på skattesänkningarna genom att börja köpa dyrare drycker eller genom att inhandla den tidigare mängden alkohol billigare. De ekonomiska resurserna har tidigare antagligen inneburit en större begränsning för storkonsumenterna, vilket gör att de lägre priserna nu på motsvarande sätt kanske haft en större inverkan på deras beteende.

Enkäter som är inriktade på hela befolkningen är motiverade då man vill kartlägga företeelser som gäller merparten av

befolkningen. Ju mer en viss frågeställning berör endast en begränsad del av befolkningen, desto besvärligare är det att belysa den med hjälp av en enkät inriktad på hela befolkningen. Därmed kan vi inte heller besvara frågan i vilken mån ökningen av finländarnas alkoholkonsumtion beror på att ökningen är koncentrerad till vissa marginalgrupper i samhället. En av de få grupper i vårt material där man kunde iakta en konsumtionsökning var en liten delpopulation arbetslösa som åstadkom en ökning av den genomsnittliga konsumtionen i hela gruppen arbetslösa (jfr Mustonen et. al 1993). Det är utgående från vårt datamaterial omöjligt att säga om denna observation, som bygger på några enskilda svarare, beror på slumpen eller om den återspeglar ett reellt fenomen, enligt vilket en marginaliserad grupp arbetslösa speciellt har ökat sin konsumtion. Konsumtionsförändringar måste överlag vara stora för att de skall gå att observera med hjälp av enkätmetoder (vare sig det handlar om panelstudier eller inte), där olika felkällor i anslutning till samplingen, det selektiva bortfallet och själva mätningen är betydande. Statistiken från år 2004 angående behandlingen av missbrukare samt den alkoholrelaterade sjukvården och de alkoholrelaterade dödsfallen har inte ännu färdigställts. Tillsammans med annan framtida skadestatistik kommer den att kasta mera ljus över hur det har gått för problemkonsumenterna och hur de allvarligare skadorna i allmänhet har utvecklats.

En alternativ förklaring till skillnaden mellan försäljningsstatistiken och våra resultat är det selektiva bortfall som har skett i bägge enkätomgångarna. Essensen i denna förklaring är: "visst har också vanliga finländare börjat dricka mera, men det

var de som ökade sin konsumtion som lät bli att svara på enkäten". Vi försökte korrigera resultaten ifråga om detta bortfall, så långt det var möjligt. Genom användningen av olika vikter korregerade vi för effekterna av bortfallet av unga män och andra vars svarsprocent i genomsnitt var lägre. Genom att estimeras (imputeras) de uteblivna värdena undersökte vi om resultaten för årskonsumtionens del förvrängts genom att de som svarat år 2003 men som föll bort år 2004 skulle ha varit en selektivt snedvriden grupp i fråga om alkoholkonsumtion och därmed förknippade faktorer. Resultaten av vår analys visade mycket riktigt att en del av de överraskande resultaten, speciellt bland männen, uttryckligen berodde på selektivt bortfall. Beträffande de övriga resultatvariablerna lyckades vi däremot inte göra motsvarande analyser med pålitligt resultat, men det är sannolikt ett selektivt bortfall som är orsaken också till att berusningsdrickandet och skadorna i vårt material hade minskat. De korrigeringar som görs i efterhand med hjälp av vikter och imputering kan emellertid inte göra bedömningarna fullständiga; vi kan korrigera effekten av att unga män som låter bli att svara, eller att en del av de storkonsumenter som svarade år 2003 senare föll bort – *men endast under förutsättning att de unga män och storkonsumenter som föll bort är likadana som de unga män och storkonsumenter som svarade*. I den mån bortfallet uttryckligen sammanhänger med en större förändring av konsumtionen kan man inte korrigera resultaten. De som ökat sin konsumtion har kanske mer än andra fallit bort för att de inte i enkäten velat avslöja att deras konsumtion har ökat, och i vissa fall har kanske den ökade konsumtionen lett till en sådan livssituation som

gjort det svårare att svara.

En ytterligare orsak till att man inte ser några spår av en konsumtionsökning i enkäten kan ligga i människors attityder. Vardagserfarenheten talar för att människor ofta tycks anse att de lättnader som gjordes i restriktionerna år 2004 inte har någon inverkan på deras eget drickande: "det har inte påverkat mina vanor!". Den här attityden kan sammanhålla med den möjlighet som antydde ovan, dvs. att de som ökat sin konsumtion inte vill delta i undersökningen. Det har kanske också förstärkt tendensen att underskatta den mängd man själv dricker.

De flesta frågor i formuläret gällde de 12 senaste månaderna. Det är möjligt att svararna inte ännu under hösten 2004 ansåg att den konsumtionsökning som hade skett under året (fr.o.m. mars) var typisk för dem utan att de svarade i enlighet med sin tidigare lägre konsumtionsnivå. Att skönsmåla verkligheten är rätt typiskt då man rapporterar om beteendemönster som upplevs som skadliga eller rentav skamliga (Sudman & Bardburn 1974), och attityden enligt vilken "det inte påverkar mina vanor" kanske ytterligare har förstärkt denna tendens. Det kan också hända att perioden på 12-månader – eller snarare 7–9 månader, ifall vi räknar bara från mars månad – är för kort när det gäller att bedöma de flesta av de skadeeffekter som svararna ombads beskriva.

Vi har ovan framfört olika typer av förklaringar till att svaren på våra frågor skiljer sig från det man förväntar sig på basis av försäljningsstatistiken. Vi kan inte i detta skede säkerställa sanningshalten i någon av de olika förklaringarna, och det är mycket möjligt att skillnaden är ett resultat av flera olika faktorer som sammanlagda effekt.

Man har tidigare rapporterat om de förändringar som skett i alkoholkonsumtionen mellan åren 2003 och 2004, utgående från en årlig enkätundersökning om den vuxna befolkningens hälsobeteende som gjordes våren 2003 och våren 2004 (Folkhälsoinstitutets pressmeddelande 5.11. 2004). Enligt denna enkätundersökning hade 55–64-åriga män och kvinnor jämfört med våren 2003 ökat sin alkoholkonsumtion under den vecka som föregick enkäten, medan konsumtionen hade minskat bland 15–24-åringar. Enkätens uppgifter om alkoholkonsumtionen bygger på hur mycket respondenterna druckit under de föregående sju dyggen. Undersökningen gjordes vid en tidpunkt då alkoholskattesänkningarna hade varit i kraft endast två månader, och datainsamlingen pågick ännu då Estland anslöt sig till EU. Åtminstone när det gäller Alkos försäljning kunde man skönja en viss första entusiasmen, som sedan lade sig efter ett par månader. Skillnaderna i resultaten mellan de olika undersökningarna kan med andra ord också bero på skillnader i konsumtionen under de olika undersökningstidpunkterna.

Om de yngre åldersgrupperna har vi uppgifter i det material som i april 2004 insamlades i samband med Stakes skolenkät, där man undersökte bl.a. alkoholbruket bland grundskole- och gymnasieelever (Luopa et. al 2005). Enligt den här ungdomarnas alkoholkonsumtion inte förändrats på samma sätt över hela linjen. Andelen nyktra har ökat, samtidigt som det upprepade berusningsdrickandet bland gymnasister i första och andra klassen har blivit vanligare.

Resultaten av vår alkoholpanelstudie tyder inte på att de självupplevda alkoholre-

laterade skadorna skulle ha ökat. Av detta bör man ändå inte dra den slutsatsen att vi skulle klara oss utan ökade skador efter reformerna år 2004. Ifall konsumtionsökningen i allt större utsträckning är koncentrerad till storkonsumenterna ger det upphov till en större ökning av de allvarliga alkoholskadorna än om ökningen skulle vara koncentrerad till lågkonsumenterna. Och om även huvuddelen av befolkningen permanent höjer sin konsumtionsnivå till en högre nivå kommer vi också för dess vidkommande att kunna vänta oss ökade skador i framtiden. De mera bestående konsekvenserna av reformerna år 2004 kommer därmed att visa sig först i de kommande årens undersökningar och skadestatistik.

Översättning: Thomas Rosenberg

Heli Mustonen, specialforskare,
Alkohol- och drogforskning, Forsknings- och
utvecklingscentralen för social- och hälsovården,
Stakes, PB 220, FIN-00531 Helsingfors
E-post: heli-mustonen@stakes.fi

Pia Mäkelä, specialforskare,
Alkohol- och drogforskning, Forsknings- och
utvecklingscentralen för social- och hälsovården,
Stakes, PB 220, FIN-00531 Helsingfors
E-post: pia.mäkelä@stakes.fi

Petri Huhtanen, ekonomie magister,
Alkohol- och drogforskning, Forsknings- och
utvecklingscentralen för social- och hälsovården,
Stakes, PB 220, FIN-00531 Helsingfors
E-post: petri.huhtanen@stakes.fi

Leena Metso, specialforskare,
Alkohol- och drogforskning, Forsknings- och
utvecklingscentralen för social- och hälsovården,
Stakes, PB 220, FIN-00531 Helsingfors
E-post: leena.metso@stakes.fi

Kirsimarja Raitasalo, forskare,
Alkohol- och drogforskning, Forsknings- och
utvecklingscentralen för social- och hälsovården,
Stakes, PB 220, FIN-00531 Helsingfors
E-post: kirsimarja.raitasalo@stakes.fi

LITTERATUR

Edwards, Griffith (red.) (1996): Alkoholpolitika ja yhteinen hyvä (Alkoholpolitik för bättre folkhälsa). Helsingfors: Alko-yhtiöt Oy, Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus

Fitzmaurice, Garrett M. & Laird, Nan M. & Ware, James H. (2004): Applied Longitudinal Analysis. New Jersey: Wiley Series in Probability and Statistics

Folkhälsoinstitutets pressmeddelande 5.11.2004: Keski-ikäiset ovat lisänneet juomistaan viime vuodesta (Män och kvinnor i medelådern dricker mer än förra året). [Tillgänglig på finska: Online: http://www.ktl.fi/portal/suomi/osiot/pressihuone/lehdistotiedotearkisto/tiedotteet_2004/keski-ikäiset_ovat_lisänneet_juomistaan_viime_vuodesta/]

Holmila, Marja (1995): Intoxication and hazardous use of alcohol: results from the 1992 Finnish Drinking Habits Study. *Addiction* 90 (6): 785–792

Knibbe, Ronald A. & Bloomfield, Kim (2001): Alcohol Consumption Estimates in Surveys in Europe: Comparability and Sensitivity for Gender Differences. *Substance Abuse* 22 (1): 23–38

Koskinen, S. (2004): Terveystien eriarvoisuus Suomessa (Ojämlighet i hälsa i Finland). *Kunnallislääkäri* 19 (6): 16–19

Little, R. J. A. & Rubin, D. B. (2002): *Statistical Analysis with Missing Data*. Second Edition. New Jersey: Wiley

Luopa, P. & Räsänen, M. & Jokela, J. & Rimpelä, M. (2005): Kouluterveyskyselyyn valtakun-

- nalliset tulokset vuosina 1999–2004 (Resultat från de riksomfattande skolhälsoundersökningarna 1999–2004). Aiheita 12/2005. Helsinki: Stakes
- Metso, Leena & Mustonen, Heli & Mäkelä, Pia & Tuovinen, Eeva-Liisa (2002): Suomalaisen juomatavat vuonna 2000. Taulukkoraportti vuoden 2000 tutkimuksen perustuloksista ja vertailuja aiempiin juomatapatutkimuksiin (Finländarnas dryckesvanor 2000. Tabellrapport om undersökningens grundresultat och jämförelser med tidigare dryckesvaneundersökningar). Aiheita 3/2002. Helsinki: Stakes
- Murto, Lasse & Niemelä, Jorma (2005): Alkoholihaittojen torjunta vaatii nopeita toimia (Bekämpningen av alkoholskadorna förutsätter snabba åtgärder). Helsingin Sanomat 7.3.2005
- Mustonen, Heli & Mäkelä, Pia & Metso, Leena & Simpura, Jussi (2001): Muutokset suomalaisten juomatavoissa: toiveet ja todellisuus (Förändringarna i finländarnas dryckesvanor: förhoppningar och verklighet). Yhteiskuntapolitiikka 66 (3): 265–276
- Mustonen, Heli & Paakkanen, Pirjo & Simpura, Jussi (1994): Alkoholvanor bland sysselsatta och arbetslösa. Nordisk alkoholtidskrift 11 (1): 3–17
- Mäkelä, Pia (1999): Alkoholiin liittyvät kuolemat: yleisyys ja yhteys sukupuoleen ja sosioekonomiseen asemaan (Alkoholrelaterade dödsfall: förekomst och samband med kön och socioekonomisk ställning). Tutkimuksia 105. Helsinki: Stakes
- Mäkelä, Pia (2002): Who started to drink more? A reanalysis of the change resulting from a new alcohol law in Finland in 1969. P. 71–82. In: Room, Robin (ed.): The Effects of Nordic Alcohol Policies. What happens to drinking and harm when alcohol controls change? NAD publication 42. Helsinki: Nordic Council for Alcohol and Drug Research, 2002
- Mäkelä, Pia & Rossow, Ingeborg & Tryggvesson, Kalle (2002): Who drinks more and less when policies change? The evidence from 50 years of Nordic studies. P. 17–70. In: Room, Robin (ed.): The effects of Nordic Alcohol Policies. What happens to drinking and harm when alcohol controls change? NAD publication 42. Helsinki: Nordic Council for Alcohol and Drug Research
- Noponen, Tanja (2005): Poliisin suorittamat päihtyneiden säilöönotot ja säilöönottojen asiakasunta Helsingissä (Polisens förvarstagande av berusade och klientelet som tagits i förvar i Helsingfors). [Online: <http://www.poliisi.fi/poliisi/home.nsf/Pages/5C99EDE7DE2DE185C2256FDB003DC3172005>]
- Sarkola, Taisto & Eriksson, C. J. Peter (2003): Nainen ja päihteeet (Kvinnor och berusningsmedel). s. 95–99. I: Salaspuro, Mikko & Kiianmaa, Kalervo & Seppä, Kaija (red.): Päihdelääketiede (medicinvetenskap om droger). Helsinki: Duodecim
- Saunders, J. B. & Aasland, O. G. & Babor, T. F. & De la Fuente, J. R. & Grant, M. (1993): Development of the Alcohol Use Disorders Identification Test (AUDIT): WHO collaborative project on early detection of persons with harmful alcohol consumption: Part II. Addiction 88: 791–804
- Skog, Ole-Jørgen: The Collectivity of Drinking Cultures (1985): A Theory of the Distribution of Alcohol Consumption. Addiction 80 (1): 83–99
- STTV:s och Stakes cirkulär 24.2.2005. [Ref. 31.8.2005. Online: <http://www.stakes.info/files/pdf/Raportit/alkoh2004kulutus.pdf>]
- Sudman, Seymour & Bradburn, Norman M. (1974): Response effects in Surveys. A Review and Synthesis. Chicago: Aldine Publishing Co.
- Österberg, Esa (2005): Alkoholien kulutuksen kasvu Suomessa vuonna 2004 (Alkoholkonsumtionens ökning i Finland år 2004). Yhteiskuntapolitiikka 70 (3): 283–294.

BILAGA 1. MÄTNINGEN

Med nykter avses en person som svarat matt han eller hon inte alls har druckit några alkoholdrycker under de föregående 12 månaderna.

Uppgifterna om dryckesfrekvensen baserar sig på en fråga om hur ofta svararen konsumerar alkohol. Svartalternativen var elva, från alternativet "dagligen" till alternativet "aldrig". Svaren omvandlades även till antalet dryckesdagar per år (alternativet "ungefär en gång i veckan" fick t.ex. värdet 52 gånger per år).

Årskonsumtionen baserar sig på en fråga om hur ofta svararen under de senaste 12 månaderna har druckit specificerade mängder alkohol under en dag. Antalet nivåer var sammanlagt sex, från "18 standardglas eller mera" till "1-2 standardglas". Vid beräkningen av årskonsumtionen definierades den högsta kategorin som 22 standardglas, medan vi för de övriga alternativen använde respektive standardglas mängders medelvärde. Ifråga om frekvensen var alternativen sju, liksom i de övriga frekvensfrågorna, från alternativet "minst 4 gånger i veckan" till alternativet "inte en enda gång/aldrig". Vid skattningen av årskonsumtionen omvandlades svaren beträffande frekvensen till dagar per år, vilka multiplicerades med motsvarande mängd standardglas, varefter de på olika nivåer konsumerade mängderna adderades. Ifall de olika standardglasnivåernas frekvenssumma överskred 365 korrigerades samtliga nivåers frekvenser relativt sett lika mycket neråt.

Berusningsdrickandet mättes med en fråga där man bad svararen uppge hur ofta han/hon druckit så mycket att han/hon känt sig "ordentligt berusad". Förutom procentandelarna har antalet berusningsdagar per år beräknats utgående från de olika svartalternativen. De nyktra har placerats i kategorin "aldrig" och antalet berusningsdagar har för deras del bokförts som en nolla.

Risikonsumtionen mättes genom att fråga hur ofta respondenterna överskred en viss standardglasnivå, som definierats olika för

de olika könen. Kvinnor blir av fysiologiska skäl berusade av en mindre mängd alkohol än män (t.ex. Sarkola & Eriksson 2003, 96). Av den orsaken fastställde vi i denna undersökning som risknivå fyra standardglas för kvinnor och sex standardglas för män. Frågan gällde de senaste 12 månaderna.

Förekomsten av negativa erfarenheter i samband med alkoholbruk mättes både med flera olika frågebatterier och med enskilda frågor. Frågebatterierna berörde känslan av att behärska sitt eget alkoholbruk, omgivningens reaktioner på svararens alkoholkonsumtion och olika negativa erfarenheter i samband med enskilda konsumtionstillfällen. Känslan av behärskning mättes med frågor om hur ofta a) man upplevt att man druckit alkohol oftare än man i själva verket skulle vilja, b) man har upplevt att man druckit större mängder än man i själva verket skulle vilja, och c) det har hänt att man druckit större mängder alkohol än avsikten ursprungligen var. Beträffande omgivningens reaktioner ombads respondenterna uppge om det hade hänt att a) någon av vännerna, b) någon av de anhöriga, c) någon läkare, eller d) någon arbetskamrat hade varnat, klandrat eller kritiserat respondenten för hans/hennes alkoholbruk, och om e) maken/makan/sambon eller partnern antingen lämnat eller hotat lämna respondenten på grund av dennes alkoholbruk. De negativa erfarenheterna i anslutning till enskilda dryckesepisoder mättes med en fråga hur ofta svararen a) hamnat i gräl, b) råkat i handgemäng eller slagsmål, c) råkat ut för en olycka eller skadat sig eller någon annan till följd av svararens alkoholbruk, d) har förlorat pengar, värdeföremål eller dylikt, e) råkat ut för att kläder eller ägodelar har skadats, f) har kört bil alkoholpåverkad (dvs. att man kanske överskridit gränsen 0,5 promille), g) har försenat sig eller uteblivit från arbetet, skolan eller annat motsvarande, eller låtit bli att göra något han eller hon förväntats göra eller h) han eller hon efteråt har ångrat något han/hon sagt eller gjort. Frågebatterierna

analyserades både varje fråga för sig och med hjälp av summavariabler. Summapoängen räknades genom att addera de ja-svar som respondenterna givit på frågebatterierna, sedan svaren på frekvensfrågorna först hade omvandlats i dikotom form, dvs. "inte under de 12 senaste månaderna" respektive "ja". De enskilda frågorna gällde i vilken mån man haft alkoholrelaterade hälsoproblem och ekonomiska svårigheter.

AUDIT-mätaren som utvecklats för tidig diagnostisering av potentiell problemkonsumtion av alkohol, består av tio frågor som mäter dryckesfrekvens, konsumerad mängd per gång och de skador man erfarit (Saunders et al. 1993 & Holmila 1995). De olika delelementen gavs olika poäng från noll till

fyra varefter man genom addition fick en poängsumma som beskriver svararens alkoholbruk. Poängsumman kan variera från noll till fyrtio. Vi analyserade också de svar som givits på de enskilda AUDIT-frågorna.

Inkomstuppgifterna mättes med en fråga om genomsnittliga bruttoinkomster ("samtliga inkomster utan skatter eller andra avdrag"). Man kunde välja mellan färdigt angivna svarsalternativ, både i euro och i mark. Det fanns sammanlagt nio inkomstklasser, från mindre än 250 euro till 4 000 euro eller mer i månaden.

Avståndet från bostadsorten till Helsingfors mättes enligt kortaste möjliga landsvägsrutt. Uppgifterna erhöles av Vägförvaltningen (Copyright Tiehallinto 2003).

BILAGA 2. DE STATISTISKA METODERNA

Samtliga förändringar testades statistiskt med hjälp av olika regressionsmodeller lämpade för analys av longitudinell data. Vi använde oss av marginalmodeller och den så kallade GEE-metoden (generalized estimating equations) (Fitzmaurice et al. 2004). Det innebär i praktiken att man på datamaterialet tillämpar en vanlig generaliserad linjär regressionsmodell för oberoende observationer (för de dikotoma resultatsvariablerna, såsom nykterhet, en logistisk regression, för de variablerna som beskriver antal, såsom antalet konsumtionstillfällen per år, en Poisson-regression, och för den logaritmiska årskonsumtionen en linjär regressionsmodell), vars variansestimater (och därmed också p-värden och konfidensintervall) korrigeras för att beakta det samband som till följd av paneldesignen finns mellan observationerna i materialet.

Signifikansen på alkoholvariabelns förändring (från år 2003 till år 2004) mättes för alla män (och på motsvarande sätt för kvinnor) av significansen på årsvariabeln, i en modell där året utgjorde den enda oberoende variabeln, och som anpassades endast för data ifråga om männen (och på motsvarande

sätt för kvinnor). Då vi testade på vilket sätt förändringen har varierat i olika befolkningsgrupper användes som oberoende variabler året, den befolkningsgruppsvariabel som var föremål för intresse, t.ex. åldern, samt deras inbördes interaktion. I exemplet var significansen i interaktionen mellan året och åldersgruppen ett test på hur förändringen varierar enligt åldersgrupp. Modellerna tillämpades separat för män och för kvinnor. Testresultaten är endast indikativa, eftersom man i dessa resultat inte kan observera det selektiva bortfallets effekter på resultatens osäkerhet. Därför återges testresultaten inte i tabellerna. Då vi i texten hänvisar till ett statistiskt signifikant resultat eller en signifikant skillnad har testets p-värde varit mindre än 5 procent.

I den statistiska litteraturen om uteblivna observationer (bortfall) har det blivit en tradition att gruppera och sortera antagen om de värden som saknas (Little & Rubin 2002). Bortfallet sägs vara MCAR (Missing Completely At Random), dvs. fullständigt slumpmässigt, då sannolikheten för att observationen saknas inte är beroende av någon observerad eller icke-observerad variabel. Ett

exempel på detta är då ett frågeformulär helt slumpmässigt försvinner. I ett dylikt MCAR-bortfall förvrängs resultaten inte alls av den uteblivna observationen. Bortfallet sägs vara MAR (Missing At Random), dvs. slumpmässigt, då sannolikheten för bortfallet är beroende av de observerade variablerna men inte av de icke-observerade. Då kan man i princip, utgående från de observerade data man har, skapa en statistisk modell där bortfallets effekter korrigeras. Om de saknade observa-

tionerna är av typen MNAR (Missing Not At Random), dvs. icke-slumpmässigt, kan vi inte korrigera bortfallet med hjälp av några statistiska modeller. De imputeringsmodeller vi har använt oss av i denna artikel fungerar i den mån de observationer som saknas är av typen MAR. Vi konstaterar emellertid i diskussionsdelen att de saknade uppgifterna i viss mån är av typen MNAR, dvs. att bortfallet eventuellt kan sammanhånga med bl.a. konsumtionsförändringar.